

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 11-12 / 1994.-1995.
ZAGREB, 1997

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 11-12/1994.-1995.
Str./Pages 1-200, Zagreb, 1997.

Časopis koji je prethodio
Prilozi 1. 1983 Prilozi 2. 1985 3 - 4. 1986-1987 5 - 6. 1988-1989 7. 1990 8.
1991. Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9. 1992 10. 1993.

Nakladnik/Publisher
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Address of the editor's office
Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/611 98 84
01/53 76 69

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief
Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/Editorial committee
Marija BUZOV (Zagreb), Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC
(Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ (Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest,
HUN), Kornelija Minichreiter (Zagreb), Mladen RADIĆ (Osijek), Aleksandar
RUTTKAY (Nitra, SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko
TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/English translation
Jadranka BOLJUNČIĆ

Prijevod na njemački/German translation
Branka OHNJEĆ, Nina MATETIĆ

Lektura/Language editor
Nives OPAČIĆ

Dizajn/Design
Roko BOLANČA

Korektura/Proofreaders
Kornelija MINICHREITER, Zagreb
Željko TOMIČIĆ, Zagreb

Grafička priprema/DTP
Studio "U", Zagreb

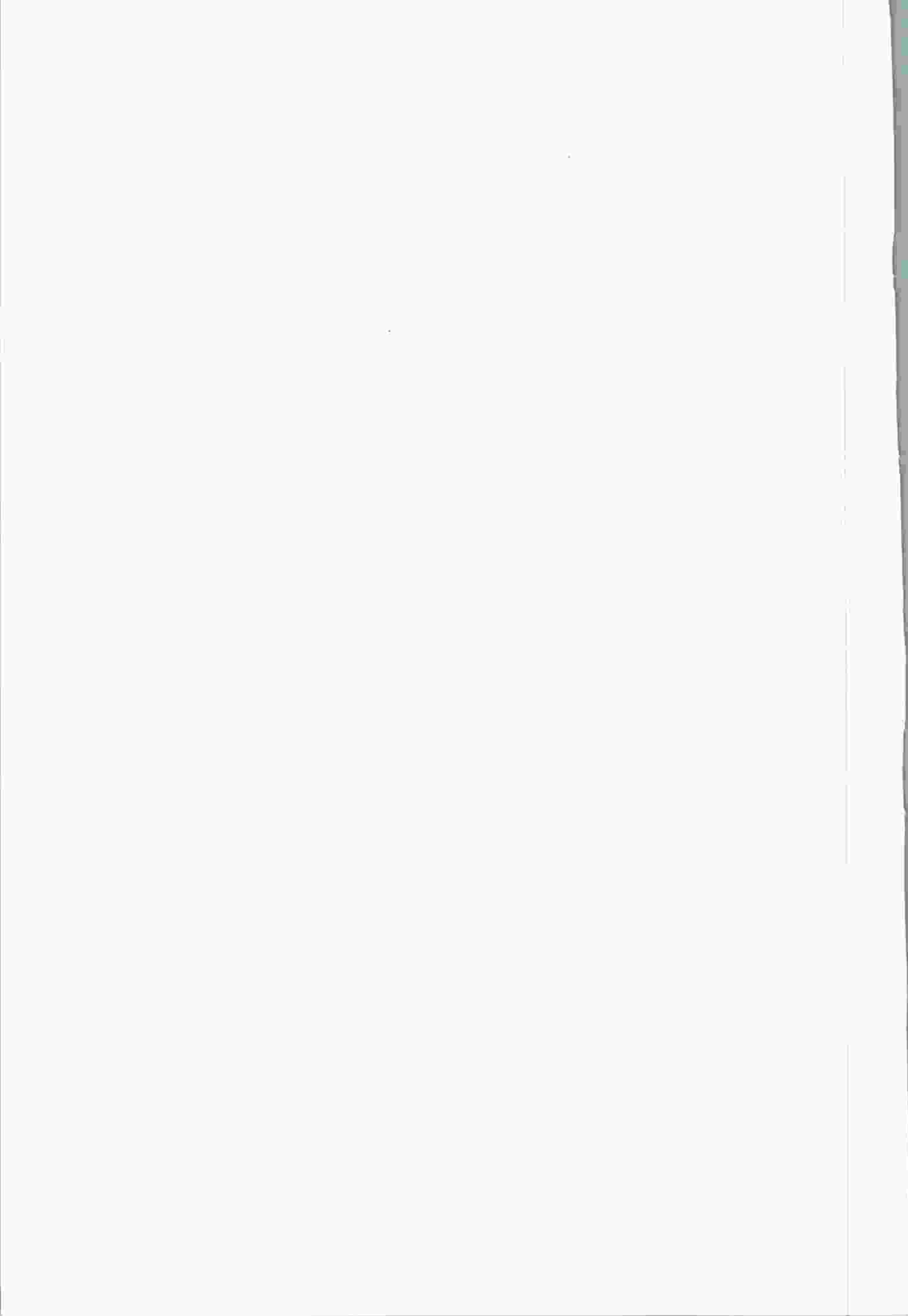
Računalni slog/Layout
Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/Printed by
Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićeve 18

Naklada/Circulation
600 primjeraka/600 examples

Sekundarne publikacije/Indexed in
GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire
MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

- 5 Uvod
ŽELIKO TOMIČIĆ

Izvorni znanstveni radovi

- 7 KORNELIJA MINICHREITER
Otkriće u Lukaču i Požegi kao prilog poznavanju topografije naselja starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj
- 37 DUNJA GLOGOVIĆ
Prapovijesna igla iz Putalja
- 41 REMZA KOŠČEVIĆ
Metalna produkcija antičke Siscije
- 63 ŽELIKO RAPANIĆ
Jedan primjer jadranske paleogeneze
- 71 ŽELIKO TOMIČIĆ
Baranya in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur
Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar
- 99 ZORISLAV HORVAT
Crkva sv. Ivana Krstitelja u Volarici pod Ostrovcem Ličkom
- 111 DRAGO MILETIĆ
Plemićki grad Kostel
- 135 TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Stanje istraživanja i neke značajke srednjovjekovnih nalazišta pripisanih pojedinim "kulturama" u sjevernoj Hrvatskoj
- 151 JADRANKA BOLJUNČIĆ
Analiza zatiljne kosti populacije ljudi iz brončanodobne nekropole u špilji Bezdanjači (Hrvatska)

Stručni radovi

- 167 ZEF MIRDITA
Kosovo od prapovijesti do kasne antike

Contents/Inhaltsverzeichnis

- Introduction*
ŽELJKO TOMIČIĆ

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Entdeckung in Lukač und Požega als ein Beitrag zur Kenntnis der Topographie der Siedlungen der Starčevo-Kultur in Nordkroatien
- DUNJA GLOGOVIĆ
Die vorgeschichtliche Nadel aus Putalj
- REMZA KOŠČEVIĆ
Die Herstellung von Metallgegenständen im antiken Siscia
- ŽELJKO RAPANIĆ
Ein Beispiel der adriatischen Paleogenese
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Baranja u svjetlu arheoloških svjedočanstava bjelobrdske kulture.
Prinos analizi ranosrednjovjekovnog groblja Majs-Udvar
- ZORISLAV HORVAT
Die Kirche des Johannes des Täuflers in Volarica unterhalb der Burg Ostrovica Lička
- DRAGO MILETIĆ
Die Burg Kostel
- TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Der Forschungsstand und einige Merkmale der mittelalterlichen Fundstellen einzelner "Kulturen" in Nordkroatien
- JADRANKA BOLJUNČIĆ
Occipital bone analysis refering to the human population from the Bronze Age necropolis in Bezdanjača cave (Croatia)
- ZEF MIRDITA
Kosovo im Zeitraum von der Vorgeschichte bis zur späten Antike

Bibliografije

- 179 JADRANKA BOLJUNČIĆ
BIBLIOGRAPHY OF DRAGUTIN GORJANOVIĆ-KRAMBERGER'S WORKS RELATED TO FOSSIL MAN
In the honour of 140th birthday anniversary of the famous discoverer of Early Man in Krapina

Prikazi

- 185 DUNJA GLOGOVIĆ
Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem, Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia, editor Biba Teržan, *Katalogi in monografije* 29 i 30, Ljubljana 1995, I vol. 413 str. sa 180 tab; II vol. 281 str. sa sl.

- 187 DUNJA GLOGOVIĆ
KRISTINA MIHOVIĆ
Nezakcij, Nalaz grobnice 1981. godine / Nesactium. The Discovery of a Grave Vault in 1981, *Monografije i katalogi* 6, Arheološki muzej Istre, Pula 1996. Str. 92, tab. 22, priloga 6.

- 188 MARIJA BUZOV
DIADORA, sv. 14, Zadar 1992, stranica 464, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, fotografijama i kartama.

- 191 MARIJA BUZOV
JAROSLAV ŠAŠEL, OPERA SELECTA, SITULA, RAZPRAVE NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI
br. 30/1992, zbornik radova Jaroslava Šašela, str. 872., crteži, karte, fotografije, kazala (I,II i III).

- 192 ŽELJKO TOMIČIĆ
Tajana Sekelj Ivančan
Catalogue of Mediaeval Sites in Continental Croatia, BAR International Series 615, Oxford 1995, str. 248, 36 grafikona/tablica i 9 zemljovida.

- 195 KORNELIJA MINICHREITER
Kratice

Bibliographies

BIBLIOGRAFIJA RADOVA DRAGUTINA GORJANOVIĆA-KRAMBERGERA O FOSSILNOM ČOVJEKU
U čast 140. obljetnice rođenja glasovitog otkrivača krapinskog pračovjeka

Book Reviews Besprechungen und Anzeigen

KORNELIJA MINICHREITER
Abbreviations / Abkürzungen

Kosovo od prapovijesti do kasne antike

Kosovo im Zeitraum von der Vorgeschichte bis zur späten Antike

**Stručni
radovi**

Stručni rad

Prapovijesna arheologija

Professional paper

Prehistoric archaeology

UDK 904(497.115) "634/14"

Dr. Sc. ZEF MIRDITA

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

HR - 10000 Zagreb

U ovom sintetičkom radu autor daje kronološki slijed razvitka etničkih, društveno-gospodarstvenih, kulturnih, političkih i religioznih pojava na Centralnom dardanskom području, a to je teritorij današnjeg Kosova, i to od prapovijesti do kasne antike.

Poznato je da su klimatske i geomorfološke promjene nastale u prijelazu iz pleistocena u holocen omogućile život i na današnjem području Kosova. Međutim, za razliku od ostalih dijelova teritorija današnje Srbije, razdoblje paleolitika, zbog nedovoljnih arheoloških istraživanja na ovome području još uvijek nam nije poznato. No četiri kamene sjekire koje su slučajni nalazi prilikom gradnje brane kod badovačkog jezera, nedaleko od Gračanice 8 km jugoistočno od Prištine, iako se smatraju kao objekti pretkeramičkog razdoblja, bez sumnje govore o postojanju paleolitičkog naselja na ovome tlu.

Međutim, za razliku od paleolitika, neolitičko doba nam je, zahvaljujući arheološkim istraživanjima, bolje poznato. Poznato je da se ono dijeli na dvije grupe, i to na kontinentalnu i jadransku. Kontinentalna grupa na osnovi bogatih različitosti oblika, bogate plastike i keramike dijeli se u dvije faze: starčevačku i vinčansku kulturnu grupu.

Na današnjem teritoriju Kosova starčevačka kulturna grupa posvjedočena je u Gladnicama kod Gračanice, 8 km jugoistočno od Prištine, Gornjoj Budrugi, na južnom podnožju Žegovca, u Partešu, Nosalje, Klokotu, sve na području Gnjilana i Kosovske Vitine, te Donjeg Čupeva kod Kline, Kramaviku, Rakošu, na potezu između Kline i Dakovice, Karagaču i Žitkovcu kod Kosovske Mitrovice. Osobito je karakterističan Rudnik kod Đurakovca, na cesti Peć - Kosovska Mitrovića, koji predstavlja najraniju fazu starčevačke kulturne skupine, odnosno proto-starčevo I. koji se vremenski datira oko 5500. god. pr. Kr.

Sredinom petog milenija, odnosno 4390. godine pr. Kr. ili nešto ranije na Balkan prodiru nosioci anatolsko-halkolitičke kulturne grupe. Ovaj prodor teče u dva smjera. Prvi s jugoistoka i Trakije preko Podunavlja, a drugi morskim putem iz Grčke prema Dalmaciji. Ova migracija u prvome redu prouzrokuje konfrontaciju s postojećim lokalnim kulturama i nakon određene faze adaptiranja i asimilacije stvara se nova kulturna skupina. Ovaj je proces od Crvene Stijene i Smilčića stvorio novu

grupu Dunavec kod Korče u Albaniji, Danilo kod Šibenika, a na kontinentalnom području od one starčevačke stvara se vinčanska kulturna grupa, koja je mlada faza neolitika. Geografska rasprostranjenost ove vinčanske kulturne grupe posvjedočena je od Stare Planine i Suve Planine na jugu do sjeveroistočnih dijelova Bosne i Slavonije te laških planina, Oltenje, današnje Vojvodine do sjevernih obronaka Kosova, Prokletija, Pastrika, Šare i Skopske Crne Gore. Značajno za ovu hibridnu kulturnu grupu jest što se na ovom širokom geografskom prostoru predstavlja i sa svojim varijantama, i to: 1. Varijanta istočne Bosne, 2. Transilvanska odnosno erdeljska, 3. Oltenijska. A na području Kosova, osim one klasične, imamo i južnomoravsku i kosovsku varijantu.

Svjedočanstva ove vinčanske kulturne grupe kosovske varijante bogata su i dobro poznata. Općenito uzevši, ova se kulturna grupa obilježava naseljima, odnosno napuštanjem ranijih naselja starčevačke kulturne grupe, kao što su one na podnožju Parteša i ušću rijeke Samodreže te u Donjem Čupovu i Kramaviku, dok se neka od njih obnavljaju, poput onih u Rudniku kod Đurakovca, Žitkovcu, na istočnoj strani rijeke Karagača, srednjeg toka rijeke Ibra, uz rijeku Sitnicu, dijelom kod Gračanice, uz rijeku Lab i kod sela Barileva. Ali nju karakterizira i osnivanje novih naselja, kao što su ona u "Predionici" kod Prištine, Valač i "Pafos" kod Kosovske Mitrovice. S gledišta stajališta posebnih i zajedničkih obilježja starčevačke i vinčanske kulturne grupe, uključujući tu i kosovsku vinčansku varijantu, može se vidjeti u tipovima naselja koja odražavaju način ekonomske subzistencije, što jasno govori o načinu proizvodnje i prodoru novih kulturnih grupa. S druge strane, starčevačka je keramika slabe fakture, gruba, barbotin i monokroma, s jednostavnim, koničnim i sferičnim formama, za razliku od vinčanske grupe, koja je dobre fakture, s lijepim dekoracijama, kancelurama i inkustrirana, bikoničnim oblicima. Za ovu posljednju osobito je karakteristična plastika koja govori ne samo o visokom kulturnom i estetskom afinitetu

tu nego i o različitosti zahtjeva i vanjskih izražavanja čovjeka vinčanske kulturne skupine. Zajednička karakteristika ovih dviju neolitičkih kulturnih grupa jesu njihove lokalne varijante, koje se uokviruju i geografskim cjelinama. Tako se starčevačka kulturna grupa dijeli na tri varijante, i to: 1. Istočna Bosna, 2. Sjeveroistočna Srbija i 3. Južnomoravska s teritorijem Kosova. Karakteristiku ove južnomoravske-kosovske varijante čini slikana keramika s linearnim ornamentima tipičnim za starčevačku kulturnu grupu, kao što se vidi u Gladnicama kod Gračanice, 8 km jugoistočno od Prištine, i osobito s karakterističnim oltarima na četiri noge s recipijentima. Međutim, varijanta vinčanske kulturne grupe s lokalnim obilježjima uokviruje se s današnjim teritorijem Kosova, iako se djelomično veže s dolinom Južne Morave. Ova se varijanta osobito očituje u "Predionici" kod Prištine, Valaču, Žitkovcu, "Fafosu" kod Kosovske Mitrovice. Izdvaja se s terakotama, realističkim skulpturama, idolima, figurama sa zvonastim oblikom donjeg tijela, kentaurima, kipovima, posudom tipa askos, posudama bikonalnog oblika i osobito realističkom figurom iz Karagača kod Kosovske Mitrovice, koja vremenski pripada završetku vinčanske kulturne grupe. Sav ovaj repertoar proizvodnje posuda i drugih kulturnih predmeta ili plastike od keramike jasno govori ne samo o unutrašnjem društveno-gospodarstvenom razvoju nego i o zadovoljenju kulturnih i umjetničkih potreba jednog organiziranog života i hijerarhiziranog društva, koje, osim zajedničkog vlasništva i kolektivnog rada, poznaje raslojavanje uži rodbinskih i obiteljskih struktura.

S druge strane treba istaknuti, da varijante - bilo ona starčevačka ili vinčanska sa - svim svojim lokalnim varijantama na današnjem području Kosova, ali usko povezana s dolinom Južne Morave, nisu izraz jednog izoliranog razvoja izvan okvira općeg razvoja navedenih kulturnih grupa, nego su rezultat razvoja zajedničkih elemenata i onih s ovoga područja. Uostalom, homogenost određene kulture samo je vanjski izraz etnokulturnog i gospodarstvenog jedinstva, dok su varijante izraz unutrašnje društveno-gospodarstvene kulturne diferencijacije, unatoč zajedničkom etničkom podrijetlu. U tome ne djeluju samo unutarnje društveno-gospodarstvene silnice nego i utjecaji koji su plod susretanja društveno-gospodarstvenih i kulturnih struktura. K tome još današnje područje Kosov sa arheološkog stajališta znači prijelaznu zonu koju čine Prizrenska kotlina, tj. područje između Đakovice, Prizrena i Suve Reke, gdje se vidi miješanje elemenata jadranske kulturne grupe iz Centralnog balkanskog područja, što je i shvatljivo, uzimajući u obzir dolinu rijeke Bijelog Drima te područje Kosovske Mitrovice s dolinom Ibra, koje sve zajedno čine kosovsku varijantu starčevačke i vinčanske kulturne grupe.

S društvenog se aspekta ovo razdoblje obilježava koncentracijom malih ili velikih socijalnih zajednica na prikladnim područjima za život zasnovan na poljoprivredi, o čemu govori ostava u Valaču kod Kosovske Mitrovice s karboniziranim divljim voćem (kruške, drenine, trujine) te mahune i graha i na stočarstvu. Jedan takav ekonomski razvoj podrazumijeva i upotrebu sredstava za rad od

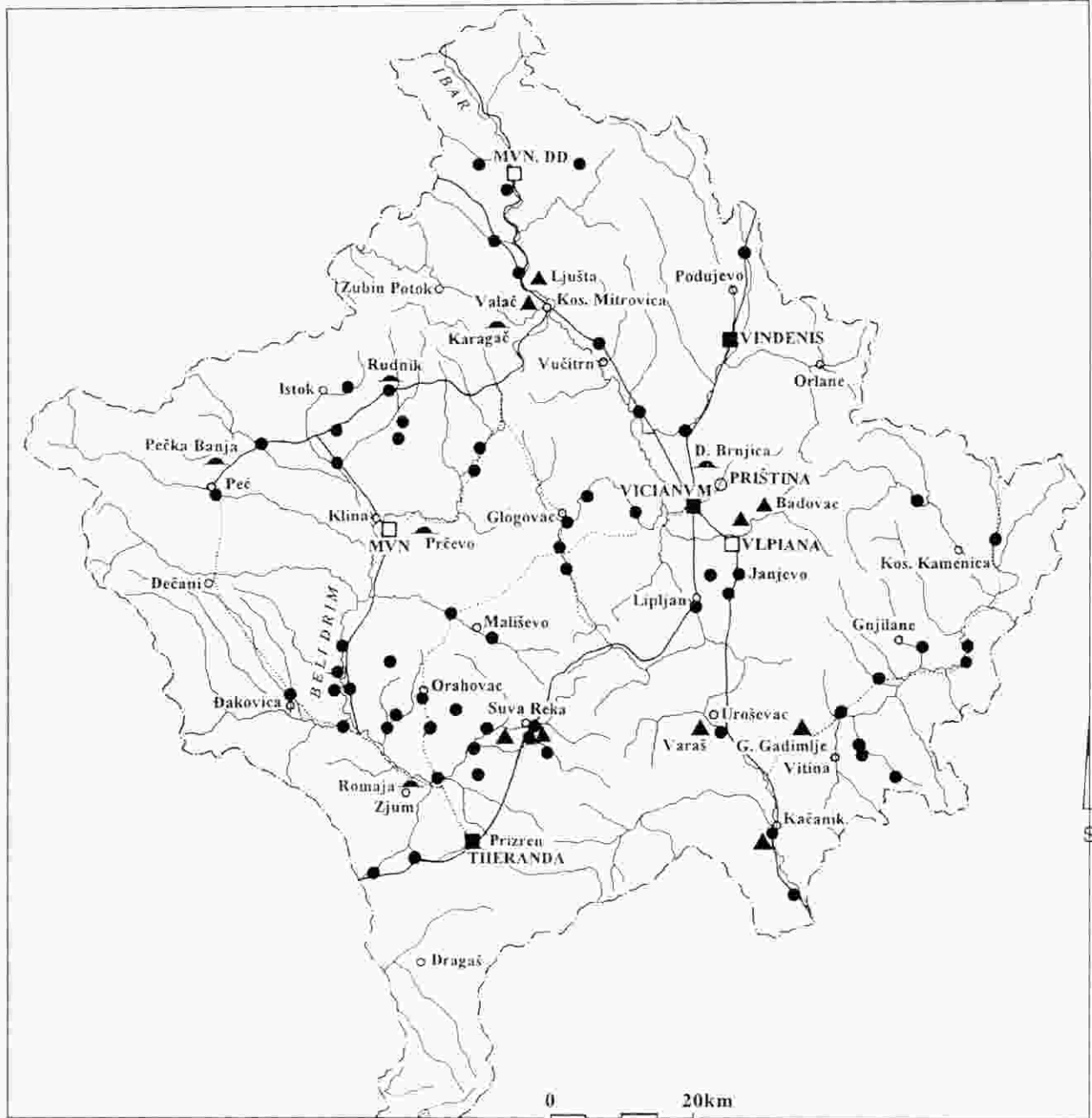
obradenog obsidiana. Domestikacija životinja bilo za radnu snagu ili prehranu s jedne strane te lov i ribolov s druge govori o mješovitoj privredi uz primjenu metala. Nadalje, i kuće koje su odraz gospodarstva i društvenih odnosa starčevačke kulturne grupe nalaze se pored rijeke i močvarnih teraca, karaktera zemunica i nadzemnica, kao što je slučaj u Gladnicama kod Gračanice i dr. u vinčanskoj kulturnoj grupi, osim što su je višeslojna, čak se i zemunice nalaze na stjenovitim terenima, kao što je slučaj kod Valača (Kosovska Mitrovica), prirodno su zaštićene i teško pristupačne, što jasno govori o nesigurnom razdoblju prouzročenom prodorom novih etničkih struktura koje su ujedno nosioci metalne kulture. K tome i kuće potvrđene u ovim naseljima zajedno s malim ostavama za hranu bilo u zemunicama ili u pitosima govore o jednom izdiferenciranom rodovskom društvu. S druge strane i sustav neprekidnog procesa u proizvodnji govori o stabilnosti društva i o jačanju postojećih društveno-gospodarstvenih struktura. To potvrđuju peći i posude za pripremanje hrane, mlinski kamen, dobro rađeno i pečeno posude za svakodnevnu upotrebu. Uzimajući u obzir veliku važnost žene u gospodarstvenom životu, može se pretpostaviti da je postojao sustav egzogamije između različitih etničkih zajednica. Negdje oko 4000. godine prije Kr. u Reštanima i na Hisaru - oba su lokaliteta u blizini Suve Reke - pojavljuju se nosioci kulturne grupe Dunavec (Korča u Albaniji) - Danilo (Šibenik). Njihov se prodor odvijao dolinom Bijelog Drima. Za razliku od vinčanske kulturne grupe, nosioci Dunavec - Danilo kulturne grupe na nižoj su kulturno-gospodarstvenoj razini. I oni su poljodjelci i stočari. Međutim, usprkos napuštanju Reštana od prijašnjeg stanovništva, ipak se na osnovi pokretnog materijala, u prvome redu keramike, na ovome području primjećuje suživot novopridošlog stanovništva s onim mjesnim. U ostalim dijelovima današnjeg teritorija Kosova nešto slično nije posvjedočeno.

Korjenite promjene u društvu i u gospodarstvu javljaju se krajem IV. tisućljeća pr. Kr. Pod utjecajem etnokulturnih elemenata koji dolaze iz Anatolije, s jedne strane, te upotrebom prirodnog bakra, s druge strane, nastaju promjene ne samo u svakodnevnom životu, i to ne samo u društvenim strukturama, nego i u gospodarstvenom pogledu. Uzroci ovih promjena jesu nosioci kulturne grupe Bujanj - Hum, lokalitet nedaleko od Niša, inače *karaktera prijelaznog razdoblja*. Determinirajući elementi ove kulturne grupe izražavaju se na grafitiranoj keramici. Nalazi ove kulturne grupe na današnjem teritoriju Kosova potvrđeni su uz rijeke, npr. Ibra, Sitnice na Kosovskoj ravnici, Bijelog Drima u Prizrenskoj kotlini, Laba na području između Prištine i Podujeva, Gornjem Gadimlju između Uroševca i Kosovske Vitine i donekle u Hisaru I.A kod Suve Reke, koji odgovara Bujanj - Hum I. i Hisar B koji odgovara Bujanj - Hum II.-III. Usprkos zeštićenim i strateški veoma značajnim točkama, naselja nisu duga vijeka.

Karakteristika ove etnokulturne grupe, s jedne strane, jest njihova simbioza s mjesnim stanovništvom, a, s druge strane, unatoč obradi metala, u gospodarstvenom pogledu oni su stočari. Zapravo prodorom ovog etnokul-

ARHEOLOŠKI ZEMLJOVID KOSOVA
(prema E. ČERŠKOV 1969. - dopunio Z. MIRDITA)

ARCHÄOLOGISCHE LANDKARTE DES KOSOVO
(nach E. ČERŠKOV 1969. - ergänzt von Z. MIRDITA)

▲ prapovijesna arheološka nalazišta
die vorgeschichtlichen archäologischen Fundorte

◐ prapovijesni grobni humci
die vorgeschichtlichen Grabhügel

● antička arheološka nalazišta
die antiken archäologischen Fundorte

□ antička aglomeracija - MVNICIPIVM
antike Agglomeration - MVNICIPIVM

■ antička aglomeracija - STATIO
antike Agglomeration - STATIO

— trasa antičke ceste
Trasse der antiken Straße

⋯ vicinalna cesta
Vizinalstraße

Janjevo naziv arheološkog nalazišta
Name des archäologischen Fundortes

○ naselje
Siedlung

○ glavni grad
Hauptstadt

turnog elementa počinje i prodor Indoeuroljana i početak ranog brončanog doba. U ovome komešanju društveno-gospodarstvenih struktura s dolaskom stepskih konjanika pojavljuje se još jedan etnokulturni kompleks, poznat kao kultura Baden - Kostolac, koja se vrlo dobro može povezati s fazom Bubanj - Hum I.B. Nosioći ove grupe jesu nomadi-stočari. I njihova su naselja kratka vijeka, podignuta na teracama, dominantnim uzvisinama, utvrde tipa "gradina", što također govori o nesigurnoj situaciji ovoga doba. Na današnjem području Kosova ovaj tip naselja potvrđen je kod Gračanice (Priština), Raskova, u Donjoj Klini kod Srbice (u Dremici), a s nešto dužim trajanjem u Hisaru kod Suve Reke i u Donjem Gadimlju. Iako je ova grupa dosta rasprostranjena u središnjoj Europi, Panoniji i Podunavlju, ipak se na današnjem teritoriju Kosova pojavljuje se na dosta ograničenom prostoru. Stoga je razdoblje ranog brončanog doba na osnovi nalaza kod Valača i Karagača razdoblje kulturne i etničke stabilizacije. Kronološki gledano, ono se omeđuje između faze Bubanj - Hum III. i Slatinske grupe, koja je karakteristična za dolinu Južne Morave. Karakteristična nalazišta ovih dviju etnokulturnih grupa na Kosovu potvrđena su u Valaču, "Fafos" (Kosovska Mitrovica), "Predionici" (Priština).

Razvijenu fazu brončanog doba (B 2 prema Reineckeu) obilježava Paraćinska grupa, rasprostranjena na sjeveru Velike Morave, ali i južnije. Na području Kosova ona se veže sa slatinskom grupom. No uza sve to, ova se grupa na tlu Kosova teško može odrediti. Način sahranjivanja pokojnika jest spaljivanje i polaganje u urnama. To je potvrđeno u Ljušti i "Fafosu" na desnoj obali Sitnice kod Kosovske Mitrovice, Karagaču kod Zvečana, Badovcu kod Gračanice, Varošu kod Uroševca. Međutim, oni se ne mogu tretirati kao grobovi tipa žarnih polja, odnosno ravnih grobova. Ali materijal otkriven u "Fafosu" i Ljušti razlikuje se od onog iz ostalih navedenih nalazišta i veže se za paraćinsku, odnosno slatinsku grupu ili fazu Mediana I., koja pripada kraju srednjeg brončanog doba. U okvir ovoga grupe ulazi Gladnica kod Gračanice i neki nalazi s Hisara kod Suve Reke, možda i tumuli iz Rogova kod Prizrena. Uzeto u cijelosti, čitavo područje Kosova sa stajališta kulturnog razvoja slično je kulturnoj grupi Mediana.

S gospodarstvenog stajališta nosioći ove kulturne grupe bili su primitivni stočari. O takvoj gospodarstvenoj djelatnosti govore nam naselja, a osobito kuće. One se nalaze na ravnicama i visokim teracama uz riječne doline, dok su sobe plitke četverokutne jame. Na osnovi onoga što je otkriveno u Rumunjskoj, one su tipa koliba koje odgovaraju stočarima. Zato i nisu stalnog karaktera. Iako na Kosovu oblici takvih kuća nisu otkriveni, ipak čitav arheološki materijal ovoga razdoblja otkriven na ovome području potvrđuje usku kulturnu povezanost s dolinom Južne Morave. Dolaskom indoeuropskih elemenata mjesno se stanovništvo središnjeg Balkana prepoznaje s kolom i domestikacijom konja. Nastaje socijalna i gospodarstvena diferencijacija. No uza sve to, treba istaknuti činjenicu da je autoktoni element ostao i nadalje važna komponenta tijekom čitavog neolitika.

Karakteristična nalazišta ovoga razdoblja na današnjem teritoriju Kosova jesu Donja Brnjica, 7 km sjeverno od Prištine, Karagač kod Kosovske Mitrovice, Badovac kod Gračanice, Varoš kod Uroševca. Koliko se god ovdje radi o spaljivanju pokojnika, ipak se ti grobovi ne mogu smatrati dokazom kulture žarnih polja. S druge strane, tipu nekropole Donje Brnjice pripadaju i one iz Gornje Stražave, Donje Topolnice, Togočevca i dr. kod Prokuplja. Iako postoje i neke razlike osobito u načinu gradnje nekropole, one su ipak karakteristika specifičnog lokalnog razvoja. Zapravo, uz postojanje stranih kulturnih elemenata na ovom području tijekom XIII.-X. st. pr. Kr., autohtono stanovništvo ostaje postojano na svojim tradicijama drugog tisućljeća pr. Kr. Na ovome se supstratu na Balkanu razvijaju njegovi prastanovnici, poznati kao ILIRI i TRAČANI. Upravo u ovo kasno brončano doba počinje i etnička diferencijacija, koja će se završiti u željezno doba sa svim evolutivnim pojavama u gospodarstvu, strukturalnoj diferencijaciji društva i u kulturi. Ali uza sve to prijelaz iz brončanog doba u željezno obilježava nesigurnost kao posljedica raznih migracija. Ono počinje u XIII. st. pr. Kr. i završava se X. st. pr. Kr. To je inače poznato kao I. faza željeznog doba. Dokaz tome je prisutnost arheološkog materijala strane provenijencije, kao što su mikenski mačevi kod Glareva nedaleko od Klina, a koji vremenski pristaju u XIV.-XIII. st. pr. Kr. Međutim, kulturna grupa Donja Brnjica, u odnosu na širi kompleks sa svojim specifičnim karakteristikama, predstavlja zasebnu kulturnu grupu. Postojeće kulturne razlike ovoga razdoblja, pa i šire, uključujući tu i Donju Brnjicu, mogu se protumačiti i shvatiti samo u odnosu s lokalnim razvojem određenih aglomeracija koje nisu pošteđene društvenih i materijalnih promjena. Sa socijalnog stajališta, kulturna grupa Donja Brnjica predstavlja rodovsku organizaciju i obiteljske zajednice, što bi proizlazilo iz grupacije grobova na nekropoli Donje Brnjice. U ovu grupu ulazi i Karagač, Valač (kod Kosovske Mitrovice), Gornje Gadimlje kod Uroševca i na osnovi slučajnih nalaza Crnica kod Gnjilana, Ulpiana sa svim specifičnostima koje se mogu objasniti samo kao unutrašnje plemenske razlike. S gospodarskog stajališta, ošim metalurgije, stočarstvo predstavlja još uvijek osnovnu granu egzistencije. Iz svega navedenoga može se jasno vidjeti etnički i kulturni autoktoni kontinuitet na ovome prostoru, a osobito onih koji žive na brdovitim i planinskim područjima. No uza sve to ne može se reći da je ovo područje bilo izvan domašaja utjecaja velike egejske seobe.

Za razliku od I. faze željeznog doba, II. faza ovoga doba, a to je rani halštatski prema Reineckeu B 3/C 1 - D, obilježuje opća stabilizacija. Sa stajališta društvenih odnosa nju karakterizira jačanje plemenske i rodovske aristokracije, a s etničkog može se odrediti zajednicom koja je sada već izdiferencirana i određena na središnjem balkanskom području, a čine ju ILIRI.

Etnokulturnu stabilizaciju ovoga teritorija, koja se odražava i u materijalnoj kulturi, nisu poremetili ni prodori tuđeg etničkog elementa, poznati kao trako-kimerijska grupa. Na teritoriju Kosova ona je zatvorenog, odnosno sporadičnog, tipa i posvjedočena je u Širokom i

Sl. 1. Reštani kod Suve Reke. Neolitički riton.

Abh. 1. Reštani neben Suva Reka. Jungsteinzeitliches Rhyton.

Dubičaku kod Suve Reke, zbog čega je nazvana i "Suvorečka grupa". U ovaj kontekst ulazi i nekropola pod tumulima u Vlaštici kod Gnjilana, Suvoj Reci, Prčevu kod Kline, Romaji kod Prizrena i Pečkoj Banji. A na kosovskoj se ravnici pojavljuje kao "Janjevačka ostava" i vremenski ulazi u VIII. st. pr.Kr., kao i Romaja. Karakteristika ove "Suvorečke grupe" jest spaljivanje pokojnika. U ovaj kontekst ulaze i tzv. "Nalazi iz Janjeva", koji se nikako ne mogu miješati s "Ostavom iz Janjeva", jer se oni, na osnovi ukrasnih elemenata, povezuju s Basa-rabijskom kulturnom grupom. Međutim, vremenski su veoma blizu "Ostavi iz Janjeva", a to je kraj VIII. i početak VII. st. pr. Kr. Kako su nalazi ove kulturne grupe uglavnom metalnog karaktera, i to konjske opreme, ne može se govoriti o naseljima ili nekropolama. Kako ova trako-kimerska grupa s etničkog gledišta nije karakteristična za današnji teritorij Kosova, premda određenih imitacija ima, reklo bi se da nema uočljivih etnostrukturnih promjena. Sada na ovome području imamo već etnički formirane DARDANCE. Ista je situacija i za III. fazom željeznoga doba, koja vremenskim obuhvaća kraj VI.-IV. st. pr. Kr. Međutim, u IV. fazi željeznoga doba, a to je latenski period, na širem području teritorija Dardanaca primjećuje se miješanje domorodaca s Keltima. Ali kako se Kelti na ovome području nisu dugo zadržali, su njihov utjecaj na promjenu etnokulturne i društveno-gospodarstvene strukture nije bio od većeg značenja.

Na planu društveno-gospodarskih odnosa i III. i IV. fazi željeznoga doba značajno je jačanje plemenske aristokracije i širenje političke organizacije, a zatim i stvaranje saveza. Međutim, i u državnoj organizaciji s centralističkim karakterom, kao što je slučaj s dardanskom kraljevinom, nema nekog jačeg jedinstva. Tu su prisutni i utjecaji helenističkog svijeta, a osobito u organizaciji društveno-političkog života, dakako zadržavajući neke vlastite posebnosti u političkoj, socijalnoj i gospodarstvenoj organizaciji. Na raslojavanje socijalne i gospodarstvene strukture ovoga područja utječe i dinamičan trgovački razvitak, kako s Trakijom tako i s helenističkim svijetom, što se jasno očituje u proizvodnji objekata od srebra, zlata i keramike. Ali keramika, rađena na vitlu posvjedočena u Belačevcu kod Kosovog Polja, Širokom, Dubičaku i Hisaru kod Suve Reke zatim u Valaču kod Kosovske Mitrovice i drugdje s tradicionalnim dekorativnim elementima, jasno govori o neprekidnom autoktonom etnokulturnom kontinuitetu. Međutim, u Karagaču, Širokom, Gornje Gadimlje i Crnici, osim lokalne proizvodnje na kojoj se jasno vidi i imitacija helenističkih proizvoda, nalaze se fragmenti antičkih vaza s crvenim figurama iz V. i IV. stoljeća pr. Kr. Takva je pojava potvrđena na širem dardanskom teritoriju. Sa stajališta socijalnog raslojavanja, na ovome području u III. i IV. fazi željeznoga doba je pojava DOULOI-a (Athen VI 272d), a koju bi predstavljali "sluge", "zakupnici", "ukučani", "kmetovi" i dr.

Je li teritorij Kosova životni prostor ovih struktura, teško je reći. No uzevši u obzir mogućnost ekstenzivne poljoprivrede na ovome području, a koja je i jedna od gospodarstvenih djelatnosti ovih slojeva u vrijeme mira, može se, iako uvjetno, smatrati prostorom njihova življenja. Dardanci, gospodarski razvijeni, politički organizirani, postaju važan čimbenik u međunarodnim odnosima. Oni se za vladavine Filipa II. (359.-336.) sukobljavaju s Makedoncima, koji se tretiraju kao njihovi najljući neprijatelji. Upravo je to i vrijeme razaranja dardanskih naselja, što je posljedica ratnih operacija Filipa II. (346.-343.) s Dardancima, a kasnije i Aleksandra Velikoga.

Uključivanjem ovoga područja u politički sustav Rimskoga Carstva ono ulazi u sustav kulturne unifikacije, svakako s određenim specifičnostima tradicije ovoga područja. Međutim, i sam političko-gospodarski te socio kulturni razvoj u okviru ovog sustava odrazit će se i na društveno-gospodarske odnose dardanskoga društva u cjelini, pa i njegova središnjeg područja, a to je teritorij današnjeg Kosova.

Oko 15. godine poslije Kr., kada je, po svoj prilici, i osnovana Moesia Superior, pa sve do 297. god. poslije Kr. današnji teritorij Kosova je njezin sastavni dio. Dotle je s pravno-administrativnog aspekta organiziran u okviru triju administrativno-municipalnih teritorija, a to su: Municipium Ulpianum, Municipium kod Drsnika i Municipium DD s teritorijem perigrinskih jedinica, i to jedan koji je obuhvatao područje Prizrenske kotline, a drugi kod Kosovske Vitine, sa područjem Binačke Morave. Na takvo administrativno uređenje utjecao je svakako i geografski čimbenik, a i sama pragmatička rimska van-

Sl. 2. Neolitička statuetta vinčanske kulture.

Abb. 2. Priština. Jungsteinzeitliche Statuette der Vinča-Kultur.

jska politika koja nikada nije išla prema uništavanju socio gospodarske strukture mjesnog stanovništva i njihovu prilagodavanju rimskom političko-pravnom sustavu. Ove civitates peregrinorum sastojale su se od manjih socio gospodarskih jedinica, koje su se zvale pagi i vici. I dok su pagi bile određene rodovske jedinice, dotle su vici bili okruzi sastavljeni od nekoliko teritorijalnih jedinica koje su kao glavni centri - civitates - predstavljale političke i gospodarstvene centre. O njihovu postojanju govori epigrafska grada, kao što su: vicus Titus, vicus Zatidis, vicus Perdica, koje nismo u stanju identificirati i locirati, za razliku od vicus Cavadinus, koji se misli da bi se mogao tražiti negdje kod Scupia, odnosno kod Kavgalije, i vicus Dasa, za koji epigrafski materijal izričito kaže da se nalazio u provinciji Dardaniji, na području Ulpiane: "vicus Dasa in provincia Dardania reg(ione) Ulpian(ae)." Postojanje ovih civitates peregrinorum jasno govori da je stanovništvo ovog teritorija bilo izvan sfere romanizacije.

Municipium Ulpianum, koji se nalazi 7 km južno od Prištine, nedaleko od sela Gračanice, podignut je u rang rimskog municipija u doba cara Trajana, dotle Municipium kod Drsnika i Municipium DD, čija nam imena nisu poznata, podignuti su u rang rimskih municipija u doba cara Hadrijana. U ovoj municijalnoj administraciji isticao se je tanak sloj društva koji je uživao razne povlastice za svoje služenje. Bili su to članovi mjesnog gradskog vijeća, odnosno ordo decurionum. Međutim, lokalno domaće stanovništvo na čitavom je području živjelo svojim zakonima i običajima, gospodarski često u nesnosnoj oskudici. To je prouzročilo i pojavu socijalnog sloja, poznat kao latrones Dardaniae. Da bi se zaštitila od njihove aktivnosti, rimska ih je vlast regrutirala u kohortalnim jedinicama, poznate kao cohors I. i II. Aurelia Dardanorum. Područje aktivnosti ovih latrones na današnjem području Kosova po svoj su prilici padine Šare. O njihovoj prisutnosti na ovome području govori i epigrafski materijal iz Orahovca, Zlokućana kod Kline, iako su za ovo područje podaci još uvijek sporadični. Međutim, o postojanju ovog socijalnog sloja na ovome području govore nam i beneficijari, neke vrsti onodobnih čuvara javnog reda. Ove beneficijarne stanice potvrđene su u Ulpiani, Kačaniku, Vučitrnu, Prizrenu i Škozi kod Prizrena. Ako se uzme u obzir da se oni pojavljuju najviše u doba "pax romana", onda se jasno vidi postojanje aktivnosti latrones. Oni su zapravo odraz, uz njihovu gospodarsku pauperizaciju, i društvenih odnosa, što očito govori o slabom utjecaju romanizacije na ovim područjima.

S druge strane, postojao je i sloj velikih zemljišnih posjednika koje je na današnjem području Kosova bilo predstavljeno u obitelji Furi, čiji su se posjedi pružali od Blaca i Usje kod Skoplja sve do Ulpiane i Prizrena. Podrijetlom su stara dardanska obitelj, inače u rimsko vrijeme senatorskog su staleža. Imali su važnu ulogu i u samom gradu Ulpiani. Osim njih, ističe se i obitelj Pontii, isto tako senatorskog staleža i dardanskog podrijetla. Ali osim latifundijskog karaktera, njezina se značajna djelatnost odvijala u metalurgiji. No i pored toga treba istaknuti, da su rudarski reviri ipak bili carsko vlasništvo, o čemu jasno govori novac kojim su bili plaćeni rudari, a na čijem se aversu nalazio utisnut Dea Roma, ili ime cara Trajana, a na reversu Dardanici. Osim toga, ove su dvije obitelji bile usko povezane s Gordijanom III., rimskim carem koji je 242. godine poslije Kr. prolazio kroz Moesia Superior.

Važno rudarsko središte ovoga područja u antici jesu Municipium DD i Ulpiana. Kao što je rečeno, oni su bili carski posjedi i kao takvi imali su svoj novac na kojem je bilo utisnuto METALLUM ULPANUM i METALLA DARDANICA. Metallum Ulpianum obuhvaćao je rudnike kod Kišnice, Janjeva, Novobrdo iz kojih se kopalo olovo, srebro i nešto zlata, dotle se Metalla Dardanica odnosio na one sa središtem Municipiuma DD s rudarskim oknima pod Kopaonikom. Oni su pod nadzorom procuratores metallorum, o kojima nam govori epigrafski materijal, i uglavnom su bili carski libertini. Iz ovoga se vidi da nije bilo privatnih posjednika, i to osobito u ovo vrijeme. I oni conductores koji su posjedovali neku tal-

Sl. 3. Široko kraj Suve Reke. Nalazi suvorečke grupe. Brončano doba.
Abb. 3. Široko neben Suva Reka. Funde aus der Bronzezeit.

ionicu (fornaces) ili neki revir (putei) odakle je crpio rudaču trebali su biti veoma bogati. Međutim, i to je bilo u zakupu. Osim ovih socijalnih struktura, postojalo je i ropstvo, koje u gospodarstvenom životu, istina, nije imalo značajnu ulogu. No i oni su bili carski vlasnici i kao liberti posjedovali su malo bogatstvo (peculium) ili su pak bili carski službenici (vilici) koji su potvrđeni i na današnjem teritoriju Kosova. Ovaj je socijalni sloj bio vlasništvo i bogatih obitelji, kao što je to slučaj obitelji Furi.

Osim metalurgije, razvijeno je bilo stočarstvo i vinogradarstvo. Od stočarskih proizvoda najznačajniji su bili dardanski sir (caseus dardanicus) i loj, odnosno slanina koji su se izvozili. Ove gospodarske djelatnosti bile su karakteristične za područje Prizrena i Peći, o čemu nam govore i ostaci naseobinskog materijala u selima Mušitište, Studenčane, Toražde, naselja između Prizrena i Suve Reke, Brnjača, Rudnik, Banja, mjesta između Peći i Kosovske Mitrovice te uz dolinu Bijelog Drima kod Dobruđe, Vlašnje, Našeca u blizini Prizrena te Zrze, Dobliba-re, Brdosane, Ratkovca i Donji Drsnik, sve na području između Orahovca, Dakovice i Kline. A na Kosovskoj ravnici, osim poljoprivrede koja je utjecala na podizanje naselja tipa "gradina", nastavili su opstajati i nadalje, kao što su u Drenici, Labu i drugdje. Svakako su i termalna vrela bila utjecala na podizanje naselja, kao Klokot Banja kod Kosovske Vitine, Pečka Banja koja je poznata pod imenom Thermidava i ona kod Mališeve na putu od Duple prema Orahovcu.

Sve je to utjecalo na razvoj putne mreže. Kroz današnje područje Kosova u antici je prolazila transbalkanska magistrala Naissus-Lissus, koja se kod Vicianuma, kod današnjeg sela Čaglavica, 3 km južno od Prištine, račvala u dva smjera. Jedan je išao preko Ulpiane u Scupi i Thesalonike, a drugi preko Therande kod današnjeg Prizrena, Gabuleuma kod današnjeg Kukesa u Albaniji i dalje. Osim ove transbalkanske magistrale, imamo i vias vicinales, priključnu putnu mrežu koja je povezivala unutrašnjost s municipalnim središtima. Ovakvu putnu mrežu potvrđuju nam i arheološka istra-

živanja, kao što je onaj uz dolinu Ibra, koji je povezivao ovo područje s Jadranom i put koji je išao od Foče preko Pljevalja i kod Therande se povezivao s magistralom Naissus-Lissus. Ovaj se put kod Gradišta, odnosno Fšajskog mosta nad Bijelim Drimom, povezivao s priključnom cestom koja je išla kroz sela Radoste, Ratkovac, Damjanu, Čilak, Kramavik, Klinu, dakle lijevom obalom Bijeloga Drima. Od Kline je pravac išao sjeveroistočno kroz Drenicu i Kosovsku ravnicu, a onda se kod Vicianuma povezivao s trasom Ulpiana-Municipium DD. Ovakva važna putna mreža govori o intenzivnom razvoju gospodarskog života, o čemu govore carinske stanice, odnosno Portorium Illyricum, čiji su se službenici zvali conductores i vilici. Takve su stanice potvrđene u Runjevu kod Kačanika, Lapljem Selu 7 km južno od Prištine, Batuši kod Kosova Polja, pored kojeg je bila i vojna jedinica za zaštitu, u Donjoj Gušterici i Turičevcu (u Drenici). No uza sve to ovo područje nije zahvatila urbanizacija. Osim municipalnih centara, Ptolemej spominje i Arribantion koji se može locirati kod današnjeg sela Binača kod Kosovske Vitine. S druge strane, naselja koja se spominju uz transbalkansku magistralu Naissus-Lissus jesu karaktera stationes ili mansiones, kao što su Vindenis kod današnjeg mjesta Glavnika kod Podujeva, Vicianum (Čaglavica), Theranda (kod Prizrena) te mutationes, kao što je Vellanis kod današnje Prištine i dr.

Osim navedenih oblika privređivanja, u antici je na ovome području bio razvijen obrt, kao što je lončarstvo, zlatarstvo i dr. Iako se ovdje osjeća utjecaj rimskog obrta, proizvodnja lokalnog karaktera više je nego očita. Lokalna tradicija jasno se vidi u oblicima i dekoraciji, kao što se jasno vidi na zlatnom nakitu s dragim kamenjem i staklenom pastom (Vindenis), dijademi ("Prisoje" kod Sočanice) i dr.

Intenzivan i bogat gospodarski život utjecao je ne samo na društveno raslojavanje nego i na kulturni procvat. Tako je u municipalnim središtima postojao i bogat kulturni život, kao kazalište, što se jasno vidi iz nadenih kazališnih maski (Ulpiana). Određeni vid romanizacije osjeća se ne samo u urbanizaciji i njegovoj infrastrukturi nego i u religioznom životu. Mora se reći da su se epihorski kultovi i božanstva sačuvali i u rimsko doba te su se kroz "interpretatio romana" uključili u rimski panteon. Od tih epihorskih božanstava u "interpretatio romana" treba spomenuti Andinus (Kačanik, Vučitrn), Jupiter Melcid (Ulpiana), Dea Dardaniae (Smira kod Kosovske Vitine), a od rimskih kultova poznati su Jupiter Capitolinus, Kapitolska Triada (Jupiter, Junona s Minervom, odnosno Jupiter, Herkul i Neptun, jedinstveni primjeri na tlu Ilirika; zatim Minerva, Neptun, Merkur, Fortuna, Nimfe, Silvan i Silvana, Genius Illyrici kao zaštitnik carinskih stanica. Od istočnih kultova potvrđeni su kult Dolihena, Mitre, Serapisa, a od tračkih Zbelturd (Kačanik, Vučitrn, Banjska kod Kosovske Mitrovice), "Trački konjanik" i "Podunavski jahači" (Studenčane kod Suve Reke). Na danšnjem području Kosova nije trajno prisutna ni jedna formacija rimske vojske, iako su u natpisima potvrđeni veterani leg. IV Flavia i leg. VII Claudia.

Sl. 4. Ulpijana. Kora (2. - 3. st. posl. Kr.)
 Abb. 4. Ulpijana. Kopf der Kora. II.-III. Jh. n. Chr.

Kriza koja je u III. st. poslije Kr. zahvatila Rimsko Carstvo nije mimoišla ni Illyricum. Dioklecijanove reforme, a kasnije i one Konstantina Velikoga, poduzete su s ciljem očuvanja jedinstva Rimskoga Carstva. Bile su osnova državne organizacije carstva sve do njegove propasti. U ovoj reformativnoj djelatnosti, godine 297. poslije Kr., prvi se put Dardanija spominje kao zasebna provincijalna zajednica. Političke krize odrazit će se i u gospodarskom životu i u društvenim odnosima. Na to su utjecale i provale barbara, s jedne strane, i smanjenje stanovništva, s druge strane. Budući da je rudarstvo tijekom ove krize, a osobito u III. i IV. st. poslije Kr., i dalje bilo jedna od najznačajnijih privrednih grana i imalo cilj održavanja i ozdravljenja carskih prihoda, ono je i dalje ostalo u carskim rukama. Međutim, njime su upravljali procuratores izabrani iz redova kurijala, kao što se može vidjeti i na osnovi edikta cara Teodozija iz 386. godine poslije Kr. Zbog sve većeg slabljenja gospodarskog života, a osobito poljoprivrede, da bi se zadržala radna snaga, kolonima i inkvilinima raznim carskim ediktima bilo je zabranjeno da napuste zemlju i svoje gospodare. Osim toga, slabi trgovina, što se jasno odražava i u obrtu. Lukusuzni metalni predmeti uglavnom su od bronce, kao što su fibule (Sočanica, Ulpiana) i dr.

Za razliku od ostalih urbanih naselja čiji se život u ova nesigurna vremena gasi, kao što je slučaj s Municipiumom

DD, Ulpiana se razvija u jedan od važnijih središta Dardanije. Ona se kao Municipium DD ne razlikuje od ostalih urbanih centara Rimskoga Carstva. To potvrđuju ostaci foruma, hramova, kanalizacije, termi, bazilika. Katastrofalni potres koji je zadesio Dardaniju 518. godine poslije Kr. uništio je među ostalim naseljima i Ulpianu. Bizantski car Justinijan (527.-565.), da bi zaštitio granice Rimskoga Carstva od stalnih upada barbarskih plemena, a i da bi obnovio potresom razorena naselja, podiže vojna naselja tipa castrum, od kojih je jedna bila i Besiana, čije se ime zadržalo u imenu današnjeg sela Besia nedaleko od Prištine prema Podujevu. Obnovio je i Ulpianu, koja se je nakon toga zvala Justinijana Secunda. Uza sve to Justinijanu nije pošlo za rukom da zadrži prodor barbara i Slavena. Ovo je utjecalo ne samo na gospodarsko slabljenje nego i na etnosocijalnu strukturu ovoga područja. I dok su se došljaci naseljavali u dolinama rijeka i ravninama, autoktono se stanovništvo sklanjalo u brda i planine. Što se tiče društveno-gospodarskih procesa današnjeg teritorija Kosova, u kasnoj antici bili su identični s onima u ostalim dijelovima Balkana. Međutim, autoktono stanovništvo prisutno je i nadalje u svim oblicima života. To se jasno odražava u kršćanstvu i organiziranog crkvenog života. Justinijana Secunda postaje sada značajno duhovno, kulturno i političko središte. Može se reći da je kršćanstvo ovdje još od kraja I. stoljeća. Naime, za cara Trajana imamo dva kršćanska mučenika u Ulpiani. To su Laur i Flor. U IV. st. ono se organizira u svojoj hijerarhiji. Unatoč progonima i nasilju bizantskih careva, uvijek je ostalo u duhovnom i kanonskom jedinstvu s Rimskom crkvom. Svoju živu aktivnost ono je izražavalo u podizanju crkvenih objekata i bazilika (Ulpiana, Sočanica, Zaskog kod Uroševca, Lipljan, Žur kod Prizrena, Kosmač u Drenici, kompleks Galić kod Kosovske Mitrovice i dr.)

Sl. 6. Ulpijana, "Memento" u sklopu sjeverne nekropole II-IV. st. post. Kr. *Abb. 5. Ulpijana, "Memento" im Rahmen der nördlichen, südlichen Nekropole II-III. Jh. n. Chr.*

Sl. 5. Ulpijana, Bazilika VI. st. *Abb. 5. Ulpijana, Basilika VI. Jh.*

LITERATURA:

- MÓCSY ANDRÁS, Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior. Budapest 1970.
- MÓCSY ANDRÁS, A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire. London and Boston - Routledge & Kegan 1974.
- GARAŠANIN DRAGA, Iliri, U: Iliri i Dačani - The Illyrians and Dacians. Narodni Muzej Beograd - Istorijski muzej Transilvanije - Kluj, Beograd 1971, 17 - 32.
- SRELOVIĆ DRAGOSLAV, Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of the Dardanians. U: Balcanica IV, Srpska Akademija nauka i umetnosti. Beograd 1973, str. 39 - 82.
- ČERŠKOV EMIL, Rimljani na Kosovu i Metohiji, Beograd 1969.
- ČERŠKOV EMIL, Municipium DD kod Sočanice, Priština - Beograd 1970.
- HAMP ERIC, Kukës and Prizren, U: Recherches albanologiques. 2-1985. Institut Albanologique de Prishtina. Prishtina 1987, 57 - 58.
- PAPAZOGLU FANULA, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Djela. Knj. XXX. Centar za balkanološka ispitivanja, knj.1. Sarajevo. 1969.
- PAPAZOGLU FANULA, The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times, Amsterdam 1978.
- PAPAZOGLU FANULA, Quelques aspects de l'histoire de la province de Macedoine, u: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II. Prinzipat 7, 1, Walter de Gruyter - Berlin - New York, 1979, str. 302 - 369.
- Iliri i Albanci. Srpska akademija nauka i umetnosti. knj. XXXIX/10, Beograd 1988.
- ŠASEL JARO, Dardania, Furi i Pontii, U: Scritti sul mondo antico in memoria di Fulvio Grosso, A cura di Gasperini. Università di Macerata. Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia. 9. Giorgio Bretschneider editore - Roma, 1981, str. 587 - 594.
- GARAŠANIN MILUTIN, Praistorija na tlu SR Srbije, I.-II., "Srpska književna zadruga", Beograd 1970.
- MIRKOVIĆ MIROSLAVA, Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermösien, U: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II. Prinzipat 6,1, 1977, str. 828 - 831, 835 - 837, 840 - 843.
- Praistorija na tlu jugoslovenskih zemalja, sv. II, III, IV, V, Sarajevo. 1979, 1987.
- DUŠANIĆ SLOBODAN, Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior, U: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II. Prinzipat 6,1, 1977, str. 52 - 94.
- DUŠANIĆ SLOBODAN, Organizacija rimskog rudarstva u Noricu, Panoniji, Dalmaciji i Gornjoj Meziji 622(37), u: Istorijski Glasnik. 1-2 (Beograd 1980), str. 7 - 55.
- MIRDITA ZEE, A propos de la romanisation des Dardaniens, u: Studia Albanica. Academie de sciences de la RP d'Albanie. Institut d'Histoire. Institut de Linguistique et Litterature. IX-2, Tirana 1972, str. 287 - 298.
- MIRDITA ZEE, Les origines des Dardaniens, U: Studia Albanica. X-2, Tirana 1973, str. 117 - 149.
- MIRDITA ZEE, Das Christentum und seine Verbreitung in Dardanien, U: Balcanica IV, Srpska Akademija nauka i umetnosti, Beograd 1973, str. 83 - 93.
- MIRDITA ZEE, Zum Problem der Ethnogenese der Dardaner, U: Akten des internationalen albanologischen Kolloquiums Innsbruck 1972. Zum Gedächtnis an Norbert Jokl. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Sonderheft 41. Hrg. von Herman Oelberg. 1977, str. 630 - 676.
- MIRDITA ZEE, Problem rekonstrukcije pravca puta Vicianum - Gabuleum, U: Putevi i komunikacije u antici. Materiali XVII. Peč 1978, str. 53 - 67.
- MIRDITA ZEE, Studijne Dardane (Dardanische Studien), "Rilindja", Priština 1979.
- MIRDITA ZEE, Antroponimija e Dardanisë në kohën romake (Die Antroponymie Dardaniens zur Römerzeit), "Rilindja", Priština 1981.
- MIRDITA ZEE, Contribution à l'étude de la religion et des cultes des Dardaniens à l'époque preromaine, U: Recherches albanologiques 1-1984. Institut albanologique de Prishtina, Prishtina 1985, str. 139 - 159.
- MIRDITA ZEE, Die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnisse des Zentralgebietes, u: Balcanica XVIII - XIX. Srpska Akademija nauka i umetnosti Beograd 1987 - 1988, str. 89 - 102 = Referat jugoslovenskih učesnika na V međunarodnom kongresu za proučavanje Jugoistočne Evrope održanom u Beogradu 1984, Beograd 1987 - 1988, str. 89 - 102.
- MIRDITA ZEE, Društveno-ekonomski odnosi na centralnom dardanskom području u željezno doba do njegovog uključivanja u rimsku upravu, U: Histria Archaeologica, 20 - 21, 1989-199, Pula 1995, str. 79 - 89.
- MIRDITA ZEE, Encore une fois sur le probleme d'ethnogenese des Dardaniens, u: I. Iliri - Trački Simpozijum, Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog Mora od eneolitika do helenističkog doba. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine - Srpska akademija nauka i umetnosti. Sarajevo - Beograd 1991, str. 101 - 110.
- MIRDITA ZEE, O zapadnoj granici Dardanaca i Dardanije u antici, U: Godišnjak. knj. XXIX. Centar za balkanološka ispitivanja knj. 27. Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1991, str. 163 - 184.

Zusammenfassung

KOSOVO IM ZEITRAUM VON DER VORGESCHICHTE BIS ZUR SPÄTEN ANTIKE

Aufgrund der Belege der materiellen Kultur vorgeschichtlicher und antiker Provenienz sowie des epigraphischen Fundstoffes und der schriftlichen antiken Quellen versucht der Verfasser in vorliegender Arbeit eine synthetische Darstellung der sozial-politischen sowie der kulturell-geistigen Entwicklung auf dem Territorium des heutigen Kosovo (das sonst den zentralen Teil des dardanischen Territoriums darstellt) von der Vorgeschichte bis zur späten Antike darzubieten.

Wenn es um das Neolithikum geht, d.h. um die Kulturgruppen von Starčevo und Vinča, hebt der Verfasser unter anderem hervor, dass Rudnik bei Đurakovac, auf dem Verkehrswege Peć-Kosovska Mitrovica, im Gefüge anderer Starčevo-Fundstellen die früheste Starčevo-Kulturgruppe, bzw. Protostarčevo I darstellt, die in das Jahr 5500 v. Chr. datiert wird. Andererseits spiegeln sich die Folgen der Migrationen von Kulturträgern der anatolisch-eneolithischen Gruppe auch auf dem Gebiet des heutigen Kosovo wider. Diese verursachen, nämlich, eine Konfrontation mit den bodenständigen Kulturen und nach einer Zeit der Anpassung und Assimilation entsteht die Kulturgruppe von Vinča als eine jüngere Phase des Neolithikums. Charakteristischerweise ist auf dem Kosovo nebst einer klassischen auch eine süd-moravische und eine kosovarische Variante vorhanden, die in der bemalten Keramik mit einer für die Starčevo-Kulturgruppe typischen Linearornamentierung (Gladnice bei Gračanica) zum Ausdruck kommt. Eine Variante der Kulturgruppe von Vinča mit örtlichen Merkmalen ist nachgewiesen in: "Predionica" ("Weberei") bei Priština, Valač, Žitkovac, "Fafos" bei Kosovska Mitrovica und Karagač mit einer realistischen Figur, die zeitlich in die Abschlussphase der Kulturgruppe von Vinča fällt. Ferner ist aus dem archäologischen Fundmaterial deutlich sichtbar, dass das heutige Kosovo eine Übergangszone bildet, die das Prizrenbecken (wo sich die Elemente der adriatischen Kulturgruppe mit jenen aus dem zentralen Balkanraum vermischen) und den Raum um Kosovska Mitrovica mit dem Ibarthal umfasst, die alle eine kosovarische Variante der Kulturgruppen Starčevo und Vinča darstellen.

Unter dem sozialen Aspekt betrachtet zeichnet sich diese Zeitspanne durch eine Konzentration kleiner oder grosser sozialer Einheiten, obwohl in der Kulturgruppe von Vinča die gentile Gesellschaft schon geprägt ist, in der die Exogamie zwischen unterschiedlichen ethnischen Einheiten vorhanden ist. Das beweist nicht nur die Stärkung vorhandener wirtschaftlicher Strukturen, sondern auch die Stabilität der Gesellschaft.

Tiefgreifende Änderungen in der Gesellschaft und in der Wirtschaft kommen Ende des 4. Millenniums durch die Erscheinung der Vertreter der Kulturgruppe Bubanj-Hum zustande, einer Fundstelle unweit von Niš, die ihrem Charakter nach eine Übergangsphase darstellt. Auf Kosovo wurden die Fundstellen dieser Kulturgruppe in der Nähe von Flüssen (Ibar, Sinića, Lab, Bijeli Drim) und in Gornje Gadimlje (Uroševac) nachgewiesen. Durch ihr Vordringen beginnt eigentlich auch das Vordringen der Indoeuropäer und es beginnt die Frühbronzezeit. Es kommt zu einer Symbiose mit der bodenständigen Bevölkerung.

Durch das Auftauchen der Steppenreiter erscheint auf diesem Territorium die Kulturgruppe Baden-Kostolac, die sich mit der Phase Bubanj-Hum I B in Verbindung setzen lässt. Die Kulturträger dieser Gruppe sind nomadische Viehzüchter. Die Siedlungen sind, obwohl auf Flussterrassen und Anhöhen errichtet und als Wallburgen gebaut, trotzdem von kurzer Dauer. Die Ausbreitung dieser Kulturgruppe ist auf dem heutigen Kosovogebiet doch ziemlich beschränkt (Gračanica, Raskovo, Donja Klina, Hisar bei Suva Reka und Gornje Gadimlje).

Die Frühbronzezeit ist jedoch, aufgrund der Funde von Valač und Karagač zu schliessen, ein Zeitraum der kulturellen und ethnischen Stabilisierung. Chronologisch gesehen wird diese Zeitspanne zwischen die Phasen Bubanj-Hum III und Slatina-Gruppe für das Süd-moravatal eingeordnet. Charakteristische Fundstellen dieser zwei ethnokulturellen Gruppen auf Kosovo sind Valač, "Fafos" II (Kosovska Mitrovica) und "Predionica" (Priština).

Die entwickelte Phase der Bronzezeit ist durch die Paraćin-Gruppe gekennzeichnet, die mit der auf Kosovo schwer zu bestimmenden Slatina-Gruppe in Verbindung gesetzt wird. Kennzeichnend für diese Phase der Bronzezeit ist die Brandbestattung und Urnenbeisetzung (Ljušta, "Fafos", Karagač bei Kosovska Mitrovica), sowie Badovac bei Gračanica und Varoš bei Uroševac. Es sind aber keine Urnengräber bzw. Flachgräber. Der in "Fafos" und in Ljušta entdeckte Fundstoff unterscheidet diese von den anderen bekannten Fundstellen und er knüpft an die Paraćiner bzw. Slatina-Kulturgruppe an, oder an die Phase Mediana I, die dem Ende der mittleren Bronzezeit zugeordnet ist (Gladnica bei Gračanica, einige Funde von Hisar, vermutlich auch die Grabhügel aus Rogovi bei Prizren). Der gesamte Kosovobereich ist eigentlich vom Standpunkt der kulturellen Entwicklung aus der Kulturgruppe Mediana ähnlich. Vom wirtschaftlichen Standpunkt aus waren die Kulturträger dieser Gruppe primitive Viehzüchter.

Durch das Vordringen der indoeuropäischen Elemente beginnt eine wirtschaftliche und soziale Differenzierung. Charakteristische Fundstellen aus diesem Zeitraum sind auf Kosovo Donja Brnjica, 7 km nördlich von Priština, ferner Karagač, Badovac, Varoš. Obwohl es sich auch hier um die Brandbestattungen handelt, können diese Gräber nicht der Urnenfelderkultur zugeordnet werden. Sie sind eigentlich ein Merkmal einer spezifischen lokalen Entwicklung. Die autochthone Bevölkerung behält die Tradition des 2. Jahrtausends v. Chr. bei. Auf diesem Substrat gedeihen auf dem Balkan dessen Ureinwohner, bekannt als Illyrier und Thrakier. In der Spätbronzezeit beginnt auch die ethnische Differenzierung, die in der Eisenzeit beendet wird. Der Übergang aus der Bronze- in die Eisenzeit ist gekennzeichnet durch die Unsicherheit als Folge verschiedenartiger Migrationen, die durch den archäologischen Fundstoff fremder Provenienz, wie mykenische Schwerter von Glarevo bei Klina, klar nachgewiesen sind.

Donja Brnjica stellt eigentlich eine separate Kulturgruppe dar, die in das 11. Jh. v. Chr. datiert wird. Unter sozialem Aspekt stellt sie die gentile Organisation und Familienverbände dar, was sich aus der Gräbergruppierung in der Nekropole Donja Brnjica ergibt. Die Fundstellen dieser Kulturgruppe sind Karagač, Valač, Gornje Gadimlje, Crnica bei Gnjilane, Ulpiana mit allen spezifischen Merkmalen, die nur als Stammesunterschiede erklärt werden können. Vom wirtschaftlichen Standpunkt aus bietet die Viehzucht, nebst der Metallverarbeitung, eine Existenzgrundlage.

Die ethnokulturelle Stabilisierung, die für die Phase II der Eisenzeit bzw. frühe Halstattzeit nach Reinecke B 3/C 1-D charakteristisch ist, was sich auch in der materiellen Kultur offenbart, wurde durch den Einfluss fremder Kulturträger, bekannt als thrakisch-kimmerische Kulturgruppe nicht ver-

hindert; diese Gruppe, die sich auf Kosovo als eine geschlossene und sporadische manifestiert und unter dem Namen "Gruppe von Suva Reka" bekannt ist, ist auch durch Brandbestatungen gekennzeichnet. Als Beispiele seien erwähnt: die Nekropole unter den Tumuli in Vlaštica (Gnjilane), Romaja bei Prizren und Pečka banja, während sie in der Ebene von Kosovo als der Hort von Janjevo evidentierte ist und in das 8. Jh. v. Chr. datiert wird. Hierher gehören auch die Funde von Janjevo, die, obwohl dem Hort von Janjevo zeitlich sehr nahe, doch nicht mit dem letzteren zu verwechseln sind. Auf diesem Gebiet sind in der Zeit ethnisch profilierte Dardanier vorhanden.

In der Phase IV der Eisenzeit und das ist die Latenezeit, kommt es auf dem weiteren dardanischen Territorium zu einer Vermengung der bodenständigen Bevölkerung mit den Kelten.

Auf dem sozial-wirtschaftlichen Plan ist in den Phasen III und IV der Eisenzeit die Stärkung des Stammadels sowie eine Ausdehnung der politischen Organisation bedeutend, ferner auch die Schliessung von Bündnissen. Vorhanden sind auch die helenistischen Einflüsse, insbesondere in der Organisation des gesellschaftlich-politischen Lebens, jedoch unter Beibehaltung bestimmter Eigenheiten in politischer, sozialer und wirtschaftlicher Organisation. Die Erscheinung des DOULOI ist unter dem Aspekt der sozialen Schichtenbildung auf diesem Gebiet in den Phasen III und IV der Eisenzeit zu betrachten (Athen. IV 272d).

Die wirtschaftlich entwickelten und politisch organisierten Dardanier werden zu einem bedeutendem Faktor in internationalen Relationen. Zur Regierungszeit Philips des II (359-336 v. Chr.) sind sie dessen schlimmsten Feinde.

Vom Jahr 15 n. Chr., als die Provinz Moesia Superior gegründet wurde, bis zum Jahr 297 n. Chr., war das heutige Kosovogebiet deren Bestandteil. Unter dem rechtlich-administrativen Aspekt ist er in drei administrativ-municipale Territorien gegliedert: Municipium Ulpianum, das zur Regierungszeit Trajans in den Rang eines Municipiums erhoben wurde, ferner Municipium bei Drsnik und Municipium DD, deren Namen uns nicht bekannt sind, und die in den Rang der Municipien zur Regierungszeit Hadrians erhoben wurden, sowie zwei Territorien der peregrinen Einheiten, von denen eins das Prizrenbecken, das andere Kosovska Vitina mit dem Gebiet von Binačka Morava umfasste. In dieser municipalen Behörde zeichnete sich eine dünne Gesellschaftsschicht aus, aus der sich die Mitglieder des örtlichen Stadtrates rekrutierten (ordo decurionum). Die lokale Bevölkerung, wirtschaftlich oft in arger Not, wodurch eine neue soziale Schicht (latrones Dardaniae) hervorgerufen wurde, lebte nach eigenen Gesetzen und Bräuchen.

Andererseits gab es schon eine soziale Schicht der grossen Gutsbesitzer, deren Vertreter die Familien dardanischer Herkunft, Furi und Pontii, sind, deren Mitglieder in der Römerzeit die Senatorämter ausübten.

Die Bergwerke in Ulpiana und Municipium DD riefen die Entwicklung der Metallurgie hervor. Die Minenreviere waren kaiserlicher Besitz, wovon Münzen, mit denen die Bergarbeiter entlohnt waren, zeugen und deren Avers die Prägung Dea Roma oder den Kaisernamen Trajan, das Revers aber (das Wort) Dardanici aufweist. Entwickelt waren auch die Viehzucht, deren Hauptprodukt dardanischer Käse (caseus dard-

anicus) war, ferner die Landwirtschaft und der Weinbau. Kosovo wurde in der Römerzeit von der balkanischen Hauptlandesstrasse Naissus - Lissus durchquert, die sich bei Vicianum (heute Čaglovac, 3 km südlich von Prishtina) in zwei Richtungen verzweigte. Eine führte über Ulpiana nach Scupi und Thessalonike, die andere über Theranda (beim heutigen Prizren) und Gabuleum (beim heutigen Ort Kukës in Albanien) nach Lissus bzw. Lješ. Ausser dieser Landesstrasse gab es noch ein Netz von Vizinalstrassen. Davon zeugen die Überreste zahlreicher Siedlungen an dieser Route.

Ein intensives und reichhaltiges wirtschaftliches Leben wirkte sich nicht nur auf die soziale Schichtenbildung, sondern auch auf die kulturelle Blüte dieser Gegend aus. In den Municipien war ein reiches kulturelles Leben vorhanden, so z.B. das Theater (Ulpiana) u.ä.

Ein bestimmter Aspekt der Romanisierung ist nicht nur in der Urbanisierung und der urbanen Infrastruktur, sondern auch im religiösen Leben sichtbar. Es muss betont werden, dass sich die überlieferten "epichorischen" Kulte und Gottheiten auch in der Römerzeit erhielten und dass sie durch "interpretatio romana" in das Pantheon eingegliedert wurden. Unter den überlieferten Gottheiten sind in "interpretatio romana" Andinus (Kačanik, Vučitrn), Jupiter Melcid (Ulpiana), Dea Dardaniae (Smira bei Kosovska Vitina) enthalten; von den römischen Kulte sind bekannt: Jupiter Capitolinus, kapitolinische Triade (Jupiter, Junona mit Minerva) bzw. Jupiter, Herkul und Neptun, als einmalige Exemplare auf dem Boden des Illyrikums; dann Minerva, Merkur, Neptun, Fortuna, Nymphe, Silvanus und Silviana, Genius Illyrici als Beschützer der Zollstellen. Von den östlichen Kulte sind Dolyphenos, Mitra, Serapis nachgewiesen, von den thrakischen Zbelturd (Kačanik und Vučitrn, Banjska bei Kosovska Mitrovica), "Der thrakische Reiter" und "Der donauländische Reiter" (Studenčane bei Suva Reka).

Auf dem heutigen Kosovo gab es keine ständige römische Heeresformation, obwohl die Inschriften die Veteranen der Legionen IV Flavia und VII Claudia belegen.

Im Rahmen der Reformen des Kaisers Diokletian, 297 n. Chr., wird Dardania zum ersten Mal als eine separate Provinz erwähnt. Die politischen Krisen werden sich auch auf das wirtschaftliche Leben und die sozialen Beziehungen auswirken. Darin wirken auch das Vordringen der Barbaren einerseits und die Verringerung der Bevölkerungszahl andererseits mit.

Im Unterschied von anderen Siedlungen, wo das Leben langsam erlischt, entwickelt sich Ulpiana zu einer der bedeutenderen Zentren Dardaniens. Durch das katastrophale Erdbeben, das sich in Dardania in 516 n. Chr. ereignete, wurde Ulpiana vollkommen zerstört. Der byzantinische Kaiser Justinian (527-565) liess die Stadt wieder aufbauen und seit der Zeit hiess sie Justiniana Secunda. Sie wird nun zu einem bedeutenden geistigen, kulturellen und politischen Zentrum. Das Christentum, das schon seit eigenen Anfängen hierzulande vorhanden ist - zu Trajans Zeiten ist von zwei Märtyrern aus Ulpiana (Flora und Laura) die Rede - organisiert im 4. Jh. eine eigene Hierarchie. Trotz den Verfolgungen und der Gewalt seitens der byzantinischen Kaiser, bleibt es stets in geistiger und kanonischer Einheit mit der Kirche von Rom.